

İ. MƏHƏRRƏMOV, R.RZAYEV,

dos.

R.QULIYEV, E.ƏLİYEV,

b/m.

Ş.HƏSƏNOV

t.e.n.,

Azərbaycan Texniki Universiteti

e-mail: m-israil@mail.ru

XİLAFƏTİN AZƏRBAYCANI İŞĞAL ETMƏSİ VƏ ƏRƏB ƏSARƏTİNƏ QARŞI XALQ AZADLIQ MÜHARİBƏSİ

Açar sözlər: Ərəb xilafəti, islam, xürrəmilər, Babək, azadlıq müharibəsi.

Ключевые слова: Арабский халифат, ислам, хурремиды, Бабек, освободительная война

Keywords: Arabic caliphate, Islam, Khurremids, Babek, the liberation war

“Xilafətin Azərbaycanı işğal etməsi və ərəb əsarətinə qarşı xalq azadlıq müharibəsi” mövzusu Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi və tədrisində mühüm yerlərdən birini tutur.

Məqalədə Azərbaycanda ərəb əsarəti, islam dininin yayılması, ərəblərin köçürmə, torpaq və vergi siyasəti, xalq azadlıq hərəkatı, xürrəmilik, Babək xürrəminin başçılığı ilə azadlıq müharibəsi və sair məsələlər zəngin tarixi faktların köməyi ilə tədris mərkəzinə çəkilmişdir. Mövzunu tədris edəcək müəllimlərə, xüsusilə də cavan müəllimlərə faydalı metodiki tövsiyələr verilmişdir.

“Xilafətin Azərbaycanı işğal etməsi və ərəb əsarətinə qarşı xalq azadlıq müharibəsi” mövzusu bir çox əlamətlərinə və xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycan tarixində xüsusi əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur.

Mövzuda Alban hökmdarı Cavanşirin yeritdiyi siyasət onun sasanilərlə, Bizansla və ərəb xilafəti ilə münasibətləri, II Konstantla bağlanan müqavilə, xilafətin Albaniya üzərində hakimliyi və Cavanşirin xilafətin mövqeyindəki fəaliyyəti. VII əsrin əvvəlində xilafətin Qafqazı işğal etmək uğrunda apardığı mübarizələr bu yöndə mübarizənin gücləndirilməsi kimi məsələlər. Alban knyazlarının məğlub edilməsi və knyazlıqların aradan götürülməsi. Ərəb-xəzər müharibələrinə Azərbaycanın qatılması.

Azərbaycanda ərəb zülmü və ərəb ağalığı. Torpaq sahibliyinin formaları, vergilər və bütün bunların mahiyyəti. Abbasilərin vergi siyasəti, Azərbaycan xalqının dözülməz sosial vəziyyəti. İslamlaşma və islamın Azərbaycanda yayılmasının forma və metodları. Köçürmə siyasətinin törətdiyi fəsadlar acınacaqlı vəziyyət, Ərəb işğalları və Ərəb əsarəti dövründə Azərbaycan xalqının təhqir dolu həyatı, tarixdə az bənzəri olan hüquqsuzluğun və bütün bu səbəblər üzündən əməvilərə qarşı siyasi, dini etirazın başlanması, nəhayətdə siyasi hərəkat halını alaraq güclənməsi. Yeni zülmə qarşı, yəni Abbasilər zülmünə qarşı ilk xalq çıxışları. Xürrəmilik hərəkatı. “Xürrəm” islahatı, onun mahiyyəti həm də antifeodal və antixilafət mahiyyəti. Azadlıq müharibəsi, onun mərhələləri, müharibənin gedişi, xronologiyası, Bəzzin zəifləməsi və bir müttəfiq hökuməti olaraq Bizans hökumətinin gecikməsi. Babəkin dövlət başçısı, böyük sərkərdə və görkəmli xalq qəhrəmanı olması. Azərbaycan xalqının və “Xürrəmi”lərin mübarizəsinin, xüsusilə də Babək “Xürrəmi”nin apardığı “Xalq Azadlıq” müharibəsinin xilafətin zəifləməsində böyük rolu, xilafətin dövründə Azərbaycanın mədəniyyəti və təsərrüfatı. Bütün bu yuxarıda sadaladığımız məsələləri öyrənmək və tələbələrə öyrətmək üçün “Xilafətin Azərbaycanı işğal etməsi və ərəb əsarətinə qarşı xalq azadlıq müharibəsi” mövzu tariximizin tədrisində çox əhəmiyyətli mövzulardan biridir.

Mövzunun aşağıdakı plan əsasında öyrənilməsini tövsiyə edirik:

1. Ərəb yürüşləri ərəfəsində Azərbaycanın ictimai və siyasi vəziyyəti. Azərbaycana Ərəb yürüşlərinin başlanması.
2. Azərbaycanda Ərəb xilafətinin inzibati idarə sistemi. Ərəblərin köçürmə torpağı vergi siyasəti.

3. Ərəb əsarətinə qarşı xalq hərəkatı. Babək Xürrəmin başçılıq ilə xalq azadlıq müharibəsi.
4. Ərəb xilafəti zamanında Azərbaycanın mədəniyyəti və məşğuliyəti.

I sual: Ərəb yürüşləri ərəfəsində Azərbaycanın ictimai-siyasi vəziyyəti. Azərbaycana ərəb yürüşlərinin başlanması.

Bu sualı izah edərkən göstərmək lazımdır ki, Azərbaycan xalqı əsrlər boyu yadelli istilacılarla və yerli feodallara qarşı qəhrəmancasına mübarizə aparmış, öz azadlığı uğrunda döyüşlərdə misilsiz qəhrəmanlıq göstərmiş, bu yolda qurbanlar vermişdir.

Xalq və Vətən azadlığı uğrunda gedən mübarizənin ən parlaq səhifələrindən birini VIII-IX əsrlərdə Azərbaycan xalqının ərəb işğalçılarına qarşı azadlıq hərəkatı təşkil edir.

VII əsrin ortalarına yaxın ərəb xilafətinin qoşunları bir çox ölkələri işğal edərək Azərbaycan ərazisinə çatdı. Bu elə bir dövr idi ki, artıq Sasani imperiyası kimi qüdrətli bir dövləti tarix səhnəsindən silib atmış ərəblər onun tabeliyində olan bütün ölkələri öz işğal dairələrinə salmışdı. Xilafət qoşunları xalqın fədakar mübarizəsinə baxmayaraq 90 illik mübarizədən sonra yəni VIII əsrin 30-cu illərində Azərbaycanı özlərinə tabe edib, Əməvilər Xilafətinin tərkibinə qata bildilər.

Beləliklə, Azərbaycan işğal olundu, torpaqları isə Azərbaycan, Aran vilayətləri adı ilə Atlantik okeanından Hindistan və Çinədək geniş bir ərazi tutan ərəb xilafətinin tərkibinə qatıldı.

Bu sualda göstərmək lazımdır ki, ərəblər işğal etdikləri yerlərə özləri ilə islam dini, ərəb dili, ərəb mədəniyyəti gətirirdilər.

Göstərməlidir ki, ərəblərin təzyiqlərinə baxmayaraq əhali islam dinini qəbul etməkdən imtina edirdi. Lakin ərəblər böyük strateji və iqtisadi əhəmiyyəti olan Azərbaycanda öz hakimiyyətlərini möhkəmləndirməkdə islam dinindən çox kəsərli vasitə kimi istifadə edirdilər.

Məlumdur ki, Azərbaycanda əsas din atəşpərəstlik idi. Bu din Şahənşah I Şapurun dövründən Sasnilər imperiyasının rəsmi dövlət dini elan edilmişdir. Göstərməlidir ki, islam dini Azərbaycanda, Muğanda, Mildə, Xəzər sahillərində, Kür və Araz çayları boyunca sürətlə yayılırdı. Ərəblər belə bir qayda qoymuşlar ki, islam dinini qəbul edənlər vergidən azad edilirdi və üstəlik ona yardım da edilirdi.

Dünyada geniş yayılmış islam dini VII əsrin birinci yarısında MƏkkəli Məhəmməd tərəfindən yaradılıb və tədricən Asiya, Afrika, Avropa qitəsinin onlarca ölkəsinə yayılmışdı.

Bu sualda öyrənilməlidir ki, İslam-Allahın, Rəsulu Məhəmməd peyğəmbərin quranda xəbər verdiyi bir olan Allaha inanmağın qanunudur.

Dünyada bu qanunun tərəfdarları müsəlman adlanırlar. İzah olunmalıdır ki, VIII-IX yüzillikdə Azərbaycanın ictimai-iqtisadi, siyasi və mədəni həyatına, yadelli işğalçılara və yerli feodallara qarşı başlanmış böyük kəndli-azadlıq müharibələrini özündə əks etdirən yerli xarakterli əsrlər gəlib bizə çatmamışdır. Azərbaycan haqqında məlumatları yalnız ərəb tarixçilərinin əsərlərindən öyrənə bilirik.

Sualda bu dövrdə Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynamış amilləri də qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan əhalisi əsasən, əkinçilik, maldarlıq, sənətkarlıq və ticarətlə məşğul olurdu.

Ölkənin əlverişli təbii şəraiti və bol suyu əkinçilik, bağçılıq, üzümçülük, bostançılıq və tərəvəzçilik üçün geniş şərait yaradırdı.

Mənbələrin verdiyi məlumata görə Azərbaycanın yaxşı suvarma şəbəkələrinin olması Muğanda, Mil və Şirvanda pambıq yetişdirməyə şərait yaradırdı.

Göstərmək lazımdır ki, Orta əsr Azərbaycan şəhərləri ölkənin iqtisadi-siyasi və mədəni həyatında böyük rol oynamışdı. Azərbaycan xarici ölkələrlə ticarət edərək onlara ipək, kətan, paltar, xalça, neft, duz, badam və digər məhsullar göndərirdi.

Tədqiqatçı Əl-Müqəddəsinin yazdığına görə, Bərdə bazarında satılan xalça, boya, zoğal, şabalıd kimi meyvələri dünyanın heç bir bazarında görmək mümkün deyildi.

Qeyd edilməlidir ki, ticarətin inkişafı ilə əlaqədar pul dövriyyəsi də genişlənirdi.

Ölkədəki yeraltı sərvətlərdən-neftdən və dəmirdən geniş istifadə olunurdu.

Bu sualı öyrənərkən aşağıdakı ədəbiyyatlardan və mənbələrdən istifadə etmək məsləhətdir.

1. Qurani-Kərim. B., 1991.
2. Z.Bünyadov "Azərbaycan VII-IX əsrlərdə" Bakı, 1989.
3. N.Vəlixanlı. "Ərəb xilafəti və Azərbaycan" Bakı, 1993.

4. M.Balayev. "İslam və onun ictimai-siyasi həyatda rolu", Bakı, 1991.
5. Azərbaycan tarixi 7 cildə II cild, Bakı 1998.
6. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar". Bakı, 1991, sənəd 1,2.
7. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar". Bakı, 1989.
8. Azərbaycan tarixi. Bakı, 1996.
9. Ахундова Н. Тюрки в системе государственного управления арабского халифата (VIII серх вв).
10. İbn-əl-Əsir. Əl-Kamal Fit-tarix. B., 1959.
11. Masse A. İslam: tarixi öçerk. B., 1992.
12. Vəlixanlı N.M. Ərəb xilafəti və Azərbaycan. B., 1993.
13. Talıbov M.Ə. Cəma elçisi. Məhəmməd Peyğəmbərin tarixi. B., 1991.
14. Azərbaycan bayatıları B., 1984 (ərəblər haqqında).
15. Bədii film. "Babək", 1979, rejissor E.Quliyev.
16. Cavid N, Peyğəmbər. Əsərləri, dörd cildə, üçüncü cild. B., 1984.
17. Kərimov K. Azərbaycan miniatürləri, Məhəmmədin merağı (№64). B., 1980.
18. Mahmud İsmayılov. Azərbaycan tarixi. B., 1997.
19. İsmayıl Məmmədov. Azərbaycan tarixi. B., 2005.
20. Azərbaycan tarixi. Z.Bünyadovun redaktorluğu ilə. B., 1994.
21. Исмаил Мамедов. История Азербайджана. Б., 2009.

II sual: Azərbaycanda Ərəb xilafətinin inzibati idarə sistemi. Ərəblərin köçürmə torpaq və vergi siyasəti.

Bu sualı izah edərkən göstərmək lazımdır ki, ərəblər Azərbaycanda öz idarə sistemlərini yaratmışlar. Azərbaycanı ərəb əmirləri idarə edirdi. Eyni zamanda ərəblər Azərbaycanda öz mövqelərini möhkəmləndirmək məqsədilə dinc ərəb tayfalarını və ərəb qarnizonlarını bura köçürürdülər.

VII-VIII əsrlərdə ərəb cəmiyyətində feodal münasibətləri zəif inkişaf etdiyi üçün Azərbaycanda Sasanilərin vergi sistemini saxlamışlar. Sasanilərdən fərqli olaraq ərəblər vergiləri bütün ölkədən alırdılar.

Azərbaycan əhalisinin bir hissəsi xristian olduğundan xəlifənin xəzinəsinə iki adda vergi-cizyə və xərac verilirdi. Müsəlmanlar cizyə vergisindən azad idilər. Xəlifə Hişamın vaxtında 725-ci ildə onun göstərişi ilə Azərbaycanda əhali, torpaq, mal-qara və digər əmlak siyahıya alındı və bir sıra yeni vergilər tətbiq olundu.

Xəlifə Harun Ər-Rəşidin dövründə yəni 786-809-cu illərdə Azərbaycan əhalisindən alınan vergilərin məbləği daha da artırılır. Müsəlmanlığı qəbul etməyənlərdən alınan vergilər daha da ağır idi. İslamı qəbul etməyənlər-cizyə adlanan can vergisi də verirdilər. Müsəlmanlardan xüsusi rüsum-xüms, ruhanilərin nəfinə məhsulun onda birini-zəkat toplayırdılar.

Bu sualı izah edərkən göstərmək lazımdır ki, xilafət hakimiyyəti güclü xərac sistemi üzərində dayanırdı.

Xilafətin hakimiyyəti dövründə Azərbaycanda torpaq üzərində mülkiyyətin beş forması mövcud idi:

Sultan mülki; yəni xəlifə mülkü iqtə, mülk, vəqf və icma torpaqları.

Ən çox yayılan iqtə torpaqları idi. Bəçərilən torpaqların əksəriyyəti bu kateqoriyaya daxil idi. Bu torpaq forması kimdə olsa o dövlət əmlakı hesab olunurdu. İqtə torpaqları iki kateqoriyaya bölünürdü:

1. Bağışlama iqtəsi: irsə keçə bilirdi.
2. İcarə iqtəsi: irsə keçmirdi. Bu cür iqtə əsasən hərbi rütbəsi olanlara verilirdi.

İqtənin aşağıdakı növləri vardır:

1. Mülkü iqtə; yəni şəxsi iqtə;
2. Məxsus iqtə;
3. Hərbi iqtə;
4. Xəlifə iqtəsi.

Xilafət dövründə torpaq mülkiyyəti formalarından biri də vəqf torpaqları idi. Bu torpaqlar əsasən müqəddəs yerlər; yəni Məkkə, Mədinə, məscid və qalalar tikmək və s. üçün ayrılırdı.

Vəqf torpaqları müsəlmanların dini idarələrinin ixtiyarında idi. Silah gücü ilə bütün Azərbaycan vəqf torpaqlarına daxil edilmişdi.

İcma torpaqları əsasən kənd camaatının əlində olan torpaq, otlaq, meşə sahələri, meyvə ağacları və s. ibarət idi.

Xərac əsas torpaq vergisi idi. Xərac bütün müsəlman və qeyri-müsəlmanlardan alınırdı.

Cizyə vergisi isə islam dininin yayılması ilə başlamışdır. Ərəblər islam dinini qəbul etməyənlərdən cizyə adı ilə baş vergisi alırdılar.

Beləliklə, Xilafətin soyğunçu vergi siyasəti və məmurların özbaşınalığı, dəhşətli istimar və tam hüquqsuzluq Azərbaycan əhalisinin vəziyyətini dözülməz dərəcədə ağırlaşdırmışdı.

Bu suala ətraflı cavab almaq üçün aşağıdakı ədəbiyyatlardan istifadə etmək olar:

1. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Sənəd, №14, 15, 17.
2. T.İsmayıl "Azərbaycan tarixi", Bakı, 1997, s.97-100. "Azərbaycan tarixi" (ən qədim zamanlardan XX əsrədək), I cild, Bakı, 1994, s.251-257.
3. Z.Bünyadov "Azərbaycan VII-IX əsrlərdə" Bakı 1989.
4. Z.Bünyadov. Azərbaycan tarixi. B., 1994.
5. А.П.Новосельцев «Генезис феодализма в странах-Закавказья» Москва, 1980.
6. Masse A. İslam: tarixi oçerk. B., 1992.
7. Vəlixanlı N.M. Ərəb xilafəti və Azərbaycan. B., 1993.
8. Ахундов Н. Тюрки в системе государственного управления арабского халифата (VIII-серх вв.)
9. Mahmud İsmayılov. Azərbaycan tarixi. B., 1997.
10. Исмаил Мамедов. История Азербайджана. B., 2009.
11. İsmayıl Məmmədov. Azərbaycan tarixi. B., 2005.

III SUAL: Ərəb əsarətinə qarşı xalq hərəkatı. Babək Xürrəminin başçılığı ilə xalq azadlıq müharibəsi.

Bu sualı öyrənərkən qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda azadlıq mübarizəsinin parlaq səhifələrindən biri ərəb xilafətinə qarşı 60 ildən artıq davam etmiş xürrəmilər hərəkatıdır.

Xürrəmilər cəmiyyətdəki bütün ədalətsizliklərin kökünü sosial bərabərsizlikdə görürdülər. Onların şüarı torpağı və digər istehsal vasitələrini xalqın ixtiyarına verməkdən, kəndliləri və sənətkarları feodalların və digər hakim təbəqənin asılılığından azad etməkdən ibarət idi. Onlar sosial bərabərlik uğrunda mübarizə aparırdılar. Xilafətin milli əsarətinə qarşı mübarizə aparıb Azərbaycanın istiqlaliyyətini bərpa etmək, onu yadellilərin tapdağından qurtarmaq xürrəmilərin əsas ideali idi.

Xürrəmilər hərəkatı erkən orta əsrlər dövründə Şərqdə islam dini, feodal zülmü və ən başlıcası ərəb əsarətinə qarşı çevrilmiş güclü xalq hərəkatı idi. Göstərmək lazımdır ki, son zamanlara qədər çox saylı müəlliflərin əsərlərində və mənbələrdə Xürrəmilər hərəkatının məqsədi, mahiyyəti və onun rəhbəri Babəkin şəxsiyyəti kimi, "xürrəm" sözünün mənası da müxtəlif cür yozulmuşdur.

IX-X əsr müəlliflərindən bir neçəsinin fikrinə görə, bu söz Ərdəbil yaxınlığında olan Xürrəm adlı yaşayış məntəqəsinin adı ilə bağlıdır. Guya üsyan ilk dəfə burada başladığından, onun iştirakçıları Xürrəmilər adlandırılmışdır.

"Xürrəm" – termininin Məzdəkin qadını Xürrəminin adı ilə bağlı olduğunu söyləyənlər də vardır.

"Xürrəm" – sözü fars dilində "şad", "xürrəm" kimi də izah edilmişdir.

Məzdəkinlərin və Xürrəmilərin atəşpərəst olması haqqında orta əsr müəlliflərinin əksəriyyətinin fikri yekdildir. Ona görə də akademik Z.Bünyadov "xürrəm" sözünü pəhləvi dilində "xür"-od və "xvar" – günəş" anlamında mənalandırmışdır.

Bu sualda izah olunmalıdır ki, Əbu Müzəffər İsfərani yazır ki, "xürrəmilər" iki təriqətə bölünürlər:

Biri islamın meydana gəlməsindən əvvəl var idi və məzdəkilər adlanırdı.

Xürrəmilərin ikinci təriqəti isə islam dövlətində meydana gəlmişdir. Bunlar "Babəkilər və məzyədilər"dir. Babəkilər Babək Xürrəminin tərəfdarı idilər. O, Azərbaycanda meydana gəlmişdir.

Sualda Xürrəmilərin başçıları haqqında bilmək üçün göstərmək lazımdır ki, Bəzz dağlarında və ona yaxın ərazilərdə yaşayan Xürrəmilərin ilk rəhbəri Cavidan olmuşdur. Cavidan 816-cı ildə öldükdən sonra Cavidanın dul qalmış qadınının təşəbbüsü ilə 18 yaşlı Babək Cavidan mülkünün sahibi və Xürrəmilər icmasının rəhbəri oldu.

Mənbələrin məlumatına görə, Xürrəmilərin ərəblərə qarşı azadlıq mübarizəsi 61 il davam etmişdir. Onun üçdə iki hissəsini babəkə qədərki dövr təşkil edir ki, onun da xeyli hissəsinə Cavidan rəhbərlik etmişdir.

Babək Xürrəmilərin mərkəzi Bəzz qalasında Xürrəmilər icmasının rəhbərliyini qəbul edəndə onun tərəfdarları olduqca az idi.

Sualı izah edərkən göstərməlidir ki, İbn-Ən-Nədim yazır ki, Babək rəhbər olandan sonra onun tərəfdarları artdı.

Babəkin ordusunda nizam-intizam var idi. Babək dəfələrlə göstərirdi ki, ərəblərin Azərbaycandan qovulmasını ona Cavidan vəsiyyət etmişdir.

Əl Məsudi yazır ki, Babəkin adamları hər yerdə ərəblərə qarşı təbliğat aparırdılar. Odur ki, tezliklə Ermənistan, Cibalin, Həmədanın, İsfahanın, Xorasanın, Deyləmin və başqa vilayətlərin şəhər və kənd əhalisi Xürrəmilərə qoşuldular.

Əl-Bağdadinin məlumatına görə təkcə Azərbaycanda və Deyləmdə Babəkin tərəfdarları 300 min nəfərə çatırdı. Babək 816-cı ildə fəaliyyətə başlamışdır. 819-cu ildə Xəlifə Məmun Babəkə qarşı ilk nizami ordu göndərdi və ərəblər məğlub oldular. 827-ci ildə Xəlifə Məmun Xilafətin ən istedadlı sərkərdələrindən olan Məhəmməd İbn-Həmid Tusini 150 min qoşunla Babək-Əl-Xürrəmiyə qarşı göndərdi. Məhəmməd iki il Babəkə qarşı vuruşdu. Nəhayət, 829-cu ildə Babək Xilafətin bu böyük ordusunu məğlubiyətə uğratdı. Tusi isə öldürüldü.

833-cü ildə Xürrəmilər bütün Azərbaycanda və bütün dağlıq yerlərdə ərəblərə qarşı üsyan qaldırdılar. Lakin Məmun heç bir tədbir görə bilmədən 833-cü il avqustun 7-də öldü. Onun yerinə Məmunun qardaşı Motəsim Xəlifə elan edildi.

Göstərmək lazımdır ki, bu zaman – IX əsrin 30-cu illərinin əvvəlləri üsyanın ən yüksək dövrü idi. Xilafətin Xürrəmilərə qarşı mübarizə aparması çətinləşmişdi.

Xürrəmilər Azərbaycanı ərəblərdən demək olar ki, azad etmişlər. Lakin hakimiyyətə gələn Motəsim Babəkə qarşı çox ciddi hazırlaşdı.

O, 835-ci il iyulun 3-də Babəklə müharibəyə Misir də özünü ən istedadlı sərkərdə kimi göstərmiş Afşin Heydər İbn Kabusu göndərdi. Ona bütün lazımı şərait yaratdı. Motəsim Buğa adlı sərkərdənin başçılığı altında Afşinə böyük qüvvə göndərdi. Babək Buğanı iki dəfə məğlub etsə də 837-ci il Xürrəmilərin Xilafətə qarşı apardığı uzun illik mübarizənin son ili oldu. Afşin Xilafətin bütün qoşunlarını cəmləşdirərək Bəzz üzərinə hücumu keçdi. Avqustun 27-də ərəb qoşunları Bəzzi tutdu. Bundan sonra Babək gizli yolla Arana gedir.

Babək Şəki qalasında öz keçmiş müttəfiqlərindən Səhl Sumbatın yanına gedir. O, Babəki aldadıb öz mülkünə aparır və xəyanət edərək onu ərəblərə verir. 838-ci il yanvarın 4-də Babək və qardaşı Abdulla Samirəyə gətirilir. Babək qısa sorğudan sonra edam edilir.

İbn Kəsir yazır ki, Babəki 838-ci il mart ayının 14-də edam etmişlər. Edam edilməmişdən əvvəl onun sağ qolunu kəsmişlər, sonra dörd əl-ayağını kəsib boynunu vurdular.

Lakin bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, Xürrəmilər üzərində qələbə Xilafətə asan başa gəlməmişdi. Əvvəla, Xilafət çoxlu canlı qüvvə itirmişdir. İkincisi, Babəkin başçılığı altında Azərbaycan xalqının ərəb xilafətinə qarşı apardığı müharibədən sonra Xilafət get-gedə zəifləməyə başladı, əvvəlki gücünü itirdi. Xürrəmilərin apardığı müharibə hər şeydən öncə, istiqlalyyət uğrunda azadlıq müharibəsi idi. Xalqın Xilafətə qarşı barışmaz olduğunu göstərdi.

Xürrəmilərin verdiyi təkan nəticəsində 838-840-cı illərdə Xilafətin əsarətinə qarşı güclü azadlıq hərəkatları başladı.

Üçüncü sualı ətraflı öyrənmək üçün aşağıdakı ədəbiyyatlardan və mənbələrdən istifadə olunması məsləhətdir:

1.Z.Bünyadov. "Azərbaycan VII-IX əsrlərdə", Bakı, 1989.

- 2.Z.İbrahimov. "Azərbaycan xalqının ərəb işğalçılarına qarşı mübarizəsi". Bakı, 1941.
- 3.N.Vəlixanlı. "Ərəb xilafəti və Azərbaycan". Bakı, 1993.
- 4."Azərbaycan tarixi", 7 cildə, II cild, Bakı, 1998.
- 5."Azərbaycan tarixi" (ən qədim zamanlardan XX əsrədək), I cild, Bakı, 1994, s.257-269.
- 6.M.İsmayıl. "Azərbaycan tarixi". Bakı, 1997.
- 7.Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. B., 1989.
- 8.Vəlixanlı N.M. Ərəb xilafəti və Azərbaycan. B., 1993.
- 9.Bədii film. "Babək", 1979, rejissor E.Quliyev.
10. Azərbaycan tarixi. Z.Bünyadovun redaktorluğu ilə. B., 1994.
11. Mahmud İsmayilov. Azərbaycan tarixi. B., 1997.
12. İsmayıl Məmmədov. Azərbaycan tarixi. B., 2005.
13. Исмаил Мамедов. История Азербайджана. Б., 2009.

IV SUAL: Ərəb xilafəti zamanında Azərbaycanın mədəniyyəti və məşğuliyəti.

Bu sualı hərtərəfli öyrənmək üçün ilk növbədə izah olunmalıdır ki, bütün işğalçı dövlətlər kimi ərəblərin Azərbaycana qarşı hücumları onun təsərrüfatının, sənətkarlığın, ticarətin və ümumiyyətlə məhsuldar qüvvələrin inkişafını xeyli ləngitmişdi. Lakin onun inkişafına mane ola bilməmişdir.

Məsələn, çətin şərait olsa da Orta Asiya, Yaxın Şərq və s. xalqlar ilə Azərbaycan arasında iqtisadi, ticarət və mədəni əlaqələr inkişaf etdi. Tarixdə belə bir həqiqət var ki, əgər işğal edən dövlət işğal olunan xalqların mədəni-iqtisadi səviyyəsindən aşağıdırsa, istilacı dövlət mütləq onların təsiri altına düşür.

Azərbaycan tacirləri nəinki Xilafətin təsiri altında, hətta onların təsirindən kənarında olan ölkələrin bazarlarına da çıxırdılar. Bu zaman dünya ticarət yollarının qovşağında yerləşən Dərbənd, Beyləqan, Bərdə, Ərdəbil, Təbriz, Naxçıvan və s. Azərbaycan şəhərlərinin əhəmiyyəti daha da artır.

Bərdə, Ərdəbil və Gülsurə bazarları əsas ticarət mərkəzləri hesab olunmaqla Şərqi və Qərbi diqqətini cəlb edirdi. Bərdədəki "Kurkit" deyilən bazar Şərqi ən zəngin bazarları ilə rəqabətə girmişdi. Çoxsaylı tacirləri Azərbaycana cəlb edən təkcə malların bolluğu, gözəlliyi, alverin rəvan getməsi deyil, ən başlıcası ucuzluq idi.

Müqəddəsi yazırdı: "Burada yeyinti və ticarət mallarının qiymətləri o qədər ucuzdur ki, buraya bütün növ məhsul gətirən tacirlərin sayı çox idi".

Məsələn, yerli və dünya bazarlarına Bərdədən ipək, yaxşı pərdələr, müxtəlif parçalar tikilmiş paltarlar aparılırdı. Dərbənddən zəfəran, kətan parça, Beyləqandan əla şirniyyat, Dəbildən yun paltar, xalça, Bakıdan neft, zəfəran, başqa şəhərlərdən gümüşdən, qızıldan, misdən hazırlanmış qablar və s. ixrac edilirdi.

Azərbaycan zərbəxanalarında kəsilən sikkələrdən Rusiya, Almaniya, Skandinaviya, Pribaltika ölkələri ilə, habelə Şərqi ölkələri ilə ticarətdə istifadə olunurdu.

Dərbənd, Bakı, Həştərxan və başqa limanlar Xilafətin Şimal və Şərqi ölkələri ilə ticarətində başlıca mərkəzlər idi.

Bu sualda göstərmək lazımdır ki, Azərbaycanda daxili və xarici ticarətin, sənətkarlığın inkişafı şəhər həyatına da müsbət təsir göstərirdi, getdikcə dünya ticarət yollarının bir hissəsi öz istiqamətini dəyişdi. Bunu Azərbaycan şəhərlərinin təmsalında görmək olar.

Məsələn, Bərdə ərəblərin Qafqazdakı bütün ticarət yollarının kəsişdiyi yer, Şimalla tranzit ticarətinin mərkəzi idi. Təbriz şəhəri Bağdaddan da üstün idi. Burada müxtəlif çeşidli mallar, özü də ucuz, bol idi.

İqlimi gözəl, torpağı isə münbit və bərəkətli olan Urmiya, Marağa, Ərdəbil, Bərzənd, Muğan, Beyləqan, Naxçıvan və s. şəhərlərin gözəlliyi və bolluğu hamını heyran qoyurdu.

Sənətkarlıq, ticarət və mədəniyyət mərkəzi kimi Gəncənin şöhrəti yüksəlməkdə idi.

Beləliklə, VII əsrin ikinci yarısı IX əsrdə Azərbaycanın təsərrüfat həyatında böyük inkişaf var idi.

Bu sualı ətraflı öyrənmək üçün aşağıdakı ədəbiyyatlardan və mənbələrdən istifadə etmək məsləhətdir:

1. "Azərbaycan tarixi", I cild (Ən qədim zamanlardan XX əsrədək), Bakı, 1994, s.270-272.
2. "Azərbaycan tarixi", 7 cildə, II cild, Bakı 1998.
3. Z.Bünyadov. "Azərbaycan VII-IX əsrlərdə", Bakı, 1989.
4. N.Vəlixanlı. "Ərəb xilafəti və Azərbaycan". Bakı, 1993.
5. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı, 1991, sənəd 1,2.
6. Azərbaycan tarixi. B., 1996.
7. İbn-əl-Əsir. Əl-Kamil Fit-tarix. B., 1959.
8. Azərbaycan bayatıları. B., 1984.
9. Azərbaycan tarixi. Z.Bünyadovun redaktorluğu ilə. B., 1994.
10. Mahmud İsmayilov. Azərbaycan tarixi. B., 1997.
11. İsmayıl Məmmədov. Azərbaycan tarixi. B., 2005.
12. Исмаил Мамедов. История Азербайджана. Б., 2009.

И.МАГЕРАМОВ, Р.РЗАЕВ,

Доц.

Р.КУЛИЕВ, Е.АЛИЕВ,

ст.преп.

Ш.ГАСАНОВ

к.и.н.

e-mail: m-israil@mail.ru

«ЗАВОЕВАНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНА ХАЛИФАТОМ И НАРОДНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНАЯ ВОЙНА ПРОТИВ АРАБСКОГО ГНЕТА»

В статье такие вопросы, как арабское владычество в Азербайджане, переселенческая, аграрная и налоговая политика арабов, народно-освободительное движение, хурремиды, освободительная война под предводительством Бабека Хурремида и др., посредством исторических фактов привлечены в процесс преподавания. Даны полезные методические рекомендации обучающим преподавателям, и в первую очередь, начинающим учителям.

I.MAHARRAMOV, R.RZAYEV,

R.QULIYEV, E.ALIYEV,

SH.HASANOV

e-mail: m-israil@mail.ru

"THE OCCUPATION OF AZERBAIJAN BY AND NATIONAL INDEPENDENSE WAR AGAINST ARAB NATION"

In this paper issues such as the Arab dominion in Azerbaijan, resettlement, land and tax policy, the Arabs, the People's Liberation Movement, Khurremids, liberation war led by Babek Khurremid and others, through the historical facts involved in the process of teaching. Given useful guidelines to train teachers, and in the first place, novice teachers.

Rəyçilər: prof. Ş.Qasımov, t.ü.f.d. H.Quliyev, t.e.d. A.C.İscəndərov

Az.TU-nun Tarix kafedrasının 23 noyabr 2011-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 03)